

ERZURUM VE BAYBURT EHRAMLARI*

Ayşe Aslıhan ERGÜDER *

ÖZET

Erzurum ve Bayburt, Türk kültürü açısından önemli dokuma merkezlerindedir. Ana maddesi saf yün olan ehram; ince eğrilmiş koyun yününden yapılmış düz yüzeyle bir dokumadır. Dokumanın iki kanadın birleştirilmesinden ehram oluşur. Bir kanadın eni yaklaşık 90 cm. boyu 2.50/2.70 cm. civarındadır. Kadınlar tarafından geleneksel sokak örtüsü olarak kullanılan, geleneksel dokuma tezgâhlarında üretilen dokumaya “ehram” denir. Bütün aşamaları el emeği gerektiren ehram iplikleri genellikle koyun yünlerinin doğal rengidir. Rengi mavi olan ehramdan, yeşil ve kırmızı renkli “akşam güneşi” diye adlandırılan ehrama kadar nakışı sadece iki renkten ibaret olanlar da vardır. Önceleri ehramda kullanılan iplikler gibi kenar sularında ve nakışlarında kullanılan iplikler de doğal yollarla boyanır, orta ve kenar nakışlarında bu iplikler kullanılırdı.

Anahtar Sözcükler: Ehram, Erzurum, Bayburt, Geleneksel giysi, Doğal Boya.

BAYBURT AND ERZURUM EHRAMS

ABSTRACT

Erzurum and Bayburt, important weaving centers of Turkish culture. The main ingredient is pure wool robe with fine bent in a flat weave sheep's wool. Combination of the two wing consists of fabric robe. When a sash is approximately 90cm in width, length 2.50/2.70cm around. Women are used as cover by the traditional street, the traditional weaving looms produced “robe/ehram” is called. All stages of sheep wool yarns are often the natural color of the robe that require manual labor. In addition to the use of the natural color of the robe of sheep yarns walnut shells, onion skins and so on. dyed with natural plant dyes, decorations, pink, green, light blue colors are used, specifically green, red, pink, yellow and blue color robes, where users are known to prefer natural colors of wool as conn. Ehram color blue, green and red “evening sun” from the so-called ehram consist of two colors, not only those who have embroidery. Initially the waters edge, such as yarn used ehram and naturally dyed yarns used in embroideries, embroideries middle and the edge was used in this yarn.

Keywords: Ehram, Erzurum, Bayburt, Traditional Dress, Naturally Dye.

Ehramın Tanımı: Ehram, Arapça bir isim olup haram, mahrem gibi kelimelerden türemiştir. Üzeri örten, mahremlik manasına gelmektedir. Bayburt, Gümüşhane, Erzincan, Artvin, Kars gibi Erzurum'a yakın bölgelerde ve Şanlıurfa gibi Güneydoğu illerinde kadınlar tarafından geleneksel sokak örtüsü olarak kullanılmaktadır. Eski bir Türk geleneği olan ihramın tarihi de eskilere dayanır. Yörede ihram veya ehram olarak tabir edilen, tamamen yünden ihram tezgâhında dokunmak suretiyle hazırlanan, bayanların tek parça halinde örtündükleri yerel giysidir. Zamanla kullanımı giderek azalan ve özlenen bir kültürel değer konumuna gerileyen “ehram”ın yaşatılması ve kullanım alanının genişletilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Ehramın doğal koşullarda elde edilmesi, yapım aşamasında hiçbir kimyevi işleme tabi tutulmaması ve tezgâhlarda elle dokunması değerini daha da arttırmaktadır. Dünden bugüne folklor ürünü olarak yaşatılmaya çalışılan ehramın tarihine ilişkin herhangi bir resmi belge bulunmamaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bayburt Kanunnameleri'ndeki vergilerden Bayburt'ta dokuma tezgâhlarının bulunduğunu ve muhtelif dokumaların üretildiğinden bahsetmektedir. Ehram eskiden Erzurum'da “culfa” denilen dokuyucular tarafından dokunurdu (Atılcan,1991). Lugatlarda culfa sözcüğü, el tezgâhında bez dokuyan kimse, dokumacı manasındadır. Osmanlıca lügatlarda “cülâh, çulha” sözcükleri çul dokuyan fakirlerin giydiği kaba kumaşı dokuyan anlamındadır. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hala kullanılmakta olan “culfalık” pedallı bir tezgâhtır. Eskiden hem yer sergisi hemde iç-dış çamaşır dokumada kullanılmıştır (Deniz, 2000). Erzurum yerli halkının “çulha” sözcüğünü “culfa” ya dönüştürdüğü, ihramı da “ehram” olarak telaffuz ettiği bir gerçektir (Bulut, 1989). Culfa için, dışarda 80- 90 cm. boyunda üç beş demir çubuğa iplik yumağının gerilmesiyle çözgü hazırlanırdı. Ehramın boy iplikleri demir çubuklarda ayarlanır, sonra dükkânın içine alınarak tezgâhlarda dokunurdu (Bulut, 1989). 60-70 yıl öncesine kadar ehramcılık Erzurum'da ayrı bir zanaat dalı idi. Erzurum ve Bayburt ta dokunan ehramlar yaklaşık 1000 gr. bükülmüş ipten dokunmaktadır. İpin ince ve kalın oluşuna bağlı olarak oran değişebilmektedir. Ehram ve ipinin tartılmasında eskiden “tuht” diye tabir edilen ağırlık ölçüsü kullanılmaktaydı. “Tuht” 3-4 yumurta ağırlığındaki tartı birimidir. Yünün tartılmasında esas alınır. Dokunmuş bir ehram 5m. uzunluğunda, 90-100 cm. enindedir. Ehram ölçülürken “halebi” diye bir ölçü kullanılmaktadır. 1 halebi 75 cm. eşittir. 7,5 halebiden 1 ehram boyu çıkarılmaktadır. Erzurum'da dokunan ehramlar pazara çıkarılmamakta, sipariş üzerine dokutulmaktadır. Çarşılarda satılan ehramlar çoğunlukla Bayburt'ta dokunmuşlardır. Bayburt ve Erzurum ehramı arasında kalite farkı olmasına rağmen fiyat farkı yoktur.

* Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi G.S.F. Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü tarafından 08-10 Ekim 2012 tarihleri arasında düzenlenen “1. Uluslar arası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Erzurum, ayseaslihan@hotmail.com.

Ehramın ham maddesi koyunyünüdür (Foto.: 1). Dokuma tezgâhları, ayak, tarak, mekik, gücüler leventler ve çeşitli gergi çubuklarından meydana gelirler. Ehram tezgâhı; ehram, çuha, yolluk, sergen gibi dokumaları yapmak amacıyla ahşaptan yapılmıştır. Tezgâhin parçaları arasında yer alan dağ, üzerine atılan ipliklerin düzenli bir şekilde yukarıdan dokunan kısma doğru yürütülmesini ve düzene alınan ipliklerin gergin ve düzgün durmasını sağlar. Oturak; dağın altındaki oturağa dokuma oturağı denir. Dokuyucu dokuma işini bu oturağa oturarak gerçekleştirir. İkinci oturak ise düzen oturağıdır. Tezgâhin arka kısmında bulunur. Bu oturakla iplikler gücülerin arasından geçirilir. Ayakça; iki tanedir. Gücüleri hareket ettirerek dokuma işleminin yapılmasını sağlar. Kuşlar; iki tanedir. Gücülerin üzerinde asılı dururlar. Ortalarında makaramsı bir düzenek bulunur. Gücüleri aşağı yukarı çalıştırır. Kol; iki tanedir. Tüfenin iki yanında bulunurlar. Tüfe ipleri aracılığıyla tezgâhin yukarı kısmında bulunan bağlantı tahtasına tutturulurlar. Tüfe; Ehram tezgâhının tarağı çeken kısmının adıdır. Mitit; tezgâh üzerinde dokunmakta olan ehramı gergin tutan, her biri takriben bir helebi boyunda metremsi iki adet çubuktur. Mekik; yaklaşık 20 cm. boyutlarında orta kısmı boş olan araçtır. Boşluğun bir ucunda delik, diğer ucunda ise girinti vardır. Atkı masurası içindeki metal çubuk aracılığıyla bu boşluğa takılır. Tezgâha gerilmiş ipliklerin arasından sağdan sola, soldan sağa atılarak dokuma işlemi yapılır. Masura; üzerine atkı iplikleri sarılıp mekiğin içerisine yerleştirilerek kullanılır. Selman; ehramın dokunan kısmını sarmaya yarayan bölümdür. Sabitleme demiri; ehramın dokunan kısmını döndürerek sarmak, germek, için ve sarıldıktan sonrada Selmanın sabitlenmesinde kullanılır. Dehdün; arka, orta ve üst dehdün olmak üzere üç tanedir. Selmanın boyunda, yuvarlak olup, çözgü iplerinin düzgün durmasını sağlar. Ehram tarağı; yaklaşık 12 cm. yüksekliğinde, 1 m. uzunluğunda içinde kamıştan dişleri olan alet. Ehramın kalitesini ifade etmede de tarak sayısı kullanılır. Gücü; dört adet oklava biçiminde, eşit yuvarlaklıkta, taraktan biraz uzunca çubuklar ve üzerine bağlanan kalınca ipliğe verilen addır. Ehram düzeni alınır. Çözgü ipliği önce gücüye, sonra bir arkadan bir önden tarağa çekilir. Tahsil değneği; ehramın kanat genişliğinden biraz daha uzunca yuvarlak değnektir ve çözgü ipliklerinin gergin durmasını sağlar.

Yünün Hazırlanması: Koyunyünü tokaç yardımıyla yıkanır. Tam kurutulmadan yün çubuğu yardımıyla çırpılır, elle didilir. Yün tarağı yardımıyla tarama işlemi gerçekleştirilir. Tarak dişlerinden geçirilen yünün her iki eldeki tutamlarının adı “elçim” dir. İki elçim bir sümek olur. Temizlenen yünler sümek haline getirilir. Kalan kısım iplik yapımında kullanılmayan kısımdır ve adına “çöp” denir. Çöpler yorgan, minder gibi eşyaların yapımında kullanılır. Temizlenmiş taranmış yün sümekleri teşi yardımıyla iplik haline getirilir. Daha sonra Kelepçe denilen aletle teşideki iplik nezük kısmına sardırılarak kelep haline getirilir. Sardırma işi elle döndürülerek gerçekleştirilir. Çıyrık/çıkırık yardımıyla eğrilen yünün masuralara sarılması sağlanmış olur. Yörede “Çiriş” adı verilen bitki kurutulup, kireç taşı ile karıştırılarak bir tür bulamaç elde edilir. Yün iplikler bu bulamaca batırıldıktan sonra uzatılır. İplikleri sağlamlaştırır, kopmalarını önler. Ehramı veya ipliklerini ölçmede kullanılan “helebi” , uzunluk ölçü aletidir. İnsanın orta parmağı ucundan dirseğine kadar olan uzunluğu esas alır. Büyük, ortanca ve küçük nezükler, Felemenk sarmada, ehram ipliklerinin kelepçelerini açmada kullanılır. Uzatma kazıklarında uzatılan yün ipliklerinin birbirine doluşmasını önlemek amacıyla toplanıp destelenmeden önce bağlanan ve daha sonra tezgâh direklerine bağlanarak ehramın düzen almasında kullanılan ipe “urubat” denir. Taraktan geçirilen her kırk iplik bir çile kabul edilir. Ehramın motifleri ile kenarlarında kullanılan pamuk ipliğinin adı “Felemenk”tir (Emir, 2005). 1,5x2 metre ebadında yapılan ehram için temizlenmiş yaklaşık 2,5 kg. koyunyünü gereklidir.

Ehram Dokumada Kullanılan Terimler: Zincir; ehramın her kanadının dış kenarından dört parmak içeride olan zincirin iki yanı çizgili olur ise sulu zincir olarak adlandırılır. Nakış; ehramın bütününde, dokuma sırasında işlenen motiflere verilen addır. Ehram kesme; ehram dokuma işini bitirme. Ehram başı; saçakların bulunduğu alt ve üst kenar uçları. Gündelik ehram; ipliği kalın, nakış kullanılmamış veya basit nakışlarla dokunmuş, gündelik olarak kullanılan ehram. Gerilik ehramı; baş ehramı da denir. İpliği ince, ağır nakışlı dokunan, sadece özel günlerde kullanılan ehramdır. Gelin ehramı; çoğunlukla beyaz olmak üzere genel olarak açık renk yünden, ağır nakışların kullanıldığı ehramdır. Bohça ehramı; çeyiz damat tarafında geline altın takanlara karşı hediye olarak hazırlanan bohçalara konur.

Ehramda Renk: Ehramda renk çok önemlidir. Genelde beyaz genç kızların, mor, boz orta yaştaki kadınların, mor-siyah ihram ise yaşlı kadınların tercih ettiği ihramlardır (Foto.: 2). Ehramlar saf koyunyününden yapılır. Koyunun üzerindeki doğal renkler kullanılır. Bunlar, siyah, beyaz, kırmızı, boz/bej, mor, kahverengi ve bunların açık koyu tonlarıdır. Bütün aşamaları el emeği ve göz nuru gerektiren ehram ipliklerinin günümüzdeki rengi genel olarak koyunyünlerinin doğal rengidir; ancak bu hiç boya kullanılmıyor anlamında değildir. Hatta özellikle köylerde kullanılan ehramların ipliklerinin ceviz kabuğu, soğan kabuğu vb. doğal bitki boyaları ile boyandığı, bezemelerinde pembe, yeşil, açık mavi renklerin kullanıldığı, özel olarak yeşil, kırmızı, pembe, sarı ve mavi renkli ehramların dokutturulduğu, yaklaşık 1960’lı senelerde kullanıcılarına bağlı bir talep değişikliği olduğu, yünlerin doğal renklerinin tercih edildiği bilinmektedir. Bu tür renklerin bazen tek başına, bazen de birlikte bulunabildiği ender de olsa hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Rengi mavi olan ehramdan, yeşil ve kırmızı renkli “akşam güneşi” diye adlandırılan ehrama kadar nakışı sadece iki renkten ibaret olanlar da vardır. Önceleri ehramda kullanılan iplikler gibi kenar sularında ve nakışlarında kullanılan iplikler de doğal yollarla boyanır, orta ve kenar nakışlarında bu iplikler kullanılırdı. Yaklaşık elli yıldır doğal boyalı ‘mor’ kenar nakışı iplikleri yerine kalın taraklarda ehram yününden daha kalınca olan “orlon”, ince taraklarda ise yine ‘mor’ yerine günümüz nakışlarında kullanılan nakış ipliği kullanılır olmuştur. Ehram iplikleri yaban nanelerinin kökleri ile boyanırsa mor (patlıcan moru), ayva çekirdeği ile boyanırsa bordo, ceviz kozası ile boyanırsa yeşil, soğan kabuğu ile boyanırsa kiremit rengi elde edilir. İlgili rengi verecek bitki ile boyanan iplik, daha sonra da tuz veya şapla kaynatılır, renk vermesi önlenir (Emir, 2005). Dokumaya başlarken “haşiye” denilen kenar bölüm dokunur. Bu bölüm pamuk ipliğiyle dokunur. Ayaklarla gücüler birer birer sıra ile basılarak, çözgü ipliklerinin araları açılır. Açılan ipliklerin arasından ahşap mekik ile atkı iplikleri geçirilir. Desen bölümüne gelince; istenilen renkte iplikler gücüler aracılığıyla iplerin arası açıldıkça aradan tek tek geçirilir. istenilen ölçüde dokunan kumaşın sonu başlangıcı gibi bitirilir. Kumaşın bittiği yerden kumaş kesilir ve aynı ölçüde bir adet daha dokunur. El dokuma tezgâhının eni dar olduğu için ikinci kumaşla dikilip

en genişletilir. Dikme işlemi çapraz bir şekilde yapılır. Bu şekliyle ehram kullanıma hazırdır. İyi bir dokuyucu bir ehramı bir günde dokuyabilir. Normal bir dokuyucu 2-3 günde dokuyabilir. Ehram evin tüm fertleri tarafından dokunabilir. Ehram örtünmede kullanıldığı gibi elbise, yatak örtüsü şeklinde de kullanılabilir. Ehram dokumacılığında kullanılan iplerin büküm işlemi herhangi bir makine kullanılmadan yapılmaktaydı. Yapağı halinde yün satın alınır, yıkanır iplere serilerek kurutulur, yün çubuğu ile çırpar yün tarağında yıkar teşi ile bükür iplik yapar ve culfalara satılırdı (Atılcan,1991). Ehram yünü elle büküldüğü için incelik ve kalınlıkları bükün kişiye göre değişir. Ehraımlık iplerde büküm ne kadar ince yapılırsa o kadar kıymetli olur. Culfalarda buna göre iplere kıymet biçilir. Ehraımlın bükümüne göre değeri arttığı ve dokumada güzel durduğu için çoğunlukla ipleri ehraımlı dokutan kişi bükürdi. Bu yüzden bükün kişi büküm işlemine özen gösterirdi. Ehraımlar iki parça halinde dokunur. Dokunan her parça birbirine dikilir. Birbirine dikilen ehraımlın ebatları 185x 250 cm. arasındadır.

Ehraıml Üzerinde Yer Alan Nakışlar: Ehraıml dokuması yapılırken müşterinin isteğine göre seçtiği nakışlar dokunmaktadır. Dokuyucu 1/1 bezayağı dokumayı sürdürürken, önceden renkler ayarlanarak ipler her bir taraktan geçirilerek nakışın şekline göre sayılmaktadır. Birinci sıradaki nakış bölümü tamamlanınca ayakça ile gücü kaldırılıp, ağız açmakta ve bir sıra içine dokuma ipi mekikle geçirilmektedir. Tarak yardımı ile elle yerleştirilen nakış ipleri ve içine dokuma atkısı/ ipi sıkıştırılmaktadır. İkinci ve diğer sıralarda nakış ipleri sırasıyla yerleştirilip nakış tamamlanmaktadır. Erzurum ve Bayburt'ta yapılan ehraımlarda nakış farklılığı olmamakta birlikte aynı şekilde isimlendirilmektedir. En yaygın kullanılan nakışlar, saat kordonu, pirinç deni, kişmiş çöpü (hanımeli), reyhan dalı, ceviz kanadı, antika, uçan kuş, elma şeleği, yıldızın oynaşı, çark yıldızı, elmas küpe, mercimek, arı dala kondu, ceylan boynuzu, narççeği, mum desteği, saç örgüsü, burma, düz sıra, tavan örneği v.s. (Fot.:3). Bunların dışında haşıye ve aynalı kutu (peten) isimlerini alan, ehraıml çerçevesini oluşturan nakışlar bulunmaktadır. Yaklaşık elli yıl öncesine kadar çeyiz sandıklarında gelin ehraımlı olarak yer alan, daha sonra yaşlıların ehraımlı olarak gördüğümüz; fakat bugün örneğini çok eski ehraımlarda bulabildiğimiz, artık dokunmayan, örgüsünde doğal boyalı iplik "akşam güneşi" nakışlı ehraımlar da mevcuttur (Emir, 2005).

Sonuç: Ehraıml, Erzurum ve Bayburt'ta yaşlı kadınların, köylerde ise hemen hemen bütün kadınların sokak giysisi idi. Eskiden örtünme gayesiyle yapılan ehraıml, bugün perde, yatak örtüsü v.b amaçlarla kullanılmaktadır. Bir kısmı sandıklarda saklı olan dokumanın iki kanadının birleştirilmesinden ehraıml oluşur. Bir kanadın eni yaklaşık 90cm, boyu 2.50/2.70cm civarındadır. Geçmişte hemen her evde ehraıml tezgâhlarının bulunduğu ve kadınların bu işi meslek edindikleri bilinmektedir. Ehraımlın yörede 1980'li yıllara kadar dokunduğu bilinmektedir. Son yıllarda ehraıml eskisi kadar kullanılmadığından tezgâhlar üretilen ehraımldan çeşitli giysiler, yatak örtüleri, kadın giysileri yelekler, heybe, şal, fular, kravat, çanta gibi ürünler yapılmaktadır. Genç kızların çeyiz sandıklarını süsleyen, ancak yörede eskisi kadar rağbet görmeyen bir tür yün kumaş olan "ehraıml" geleneğini yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Geleneksel kumaşın tanıtımını sağlamak farklı işlevler kazandırmak, dünya moda çevrelerinde bu kumaştan üretilen tasarımların yer almasını sağlamak amacıyla Prof. Hüsamettin Koçan başkanlığında Bakısı Kültür Sanat Vakfı'nca projeler yürütülmektedir (Foto.:5). Yine Erzurum'da Kız Meslek Lisesi öğrencileri tarafından ehraımldan hazırladıkları günümüz beğenisine uygun yeni tasarımlarla, işlevsellik kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Teşekkür: Göstermiş oldukları destek ve katkılarından dolayı Bakısı Kültür Sanat Vakfı Başkanı Prof. Hüsamettin Koçan ve eşi Oya Koçan'a, Erzurum Yakutiye Kız Teknik ve Kız Meslek Lisesi Müdiresi Nimet Demircioğlu'na, Araştırmacı Dursun Ali Emire çok teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Çelik, A. (1992). Erzurum'da Ehraıml, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.51.
 B. Deniz, Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, Ankara, 2000.
 D. A. Emir, Bayburt'ta Ehraıml, İstanbul, 2005, s.71
 İ. Atılcan, C. Erzurum Barları ve Yöresel Giysileri, Erz.Kalk.ve Day.Vak.Yay., İstanbul, 1991, s.110.
 S. Bulut, Damla Damla Erzurum, 1989, Ankara, s.176

Fot. 1-2-3: Ehraıml Tezgâhı. Ehraıml çeşitleri. Arı dala ters kondu, üç mercimekler, çift kartlar, elma şeleği; kenarlarda tetikli zincir motiflerinden oluşan ehraıml.

Fot. 4: Ehraıml yapımı. **Fot.5:** Erzurum Yakutiye Kız Teknik ve Kız Meslek Lisesi nde ehraımldan tasarlanan giysi.